

approaches and criteria for establishing the classification onomatopoeia proposed new structure of the semantic field of "sound."

Key words: onomatopoeia, soundsymbolism, phonosemantics, motivation of linguistic sign, phonosemantic connection, phoneme, imitation of sound.

УДК [811.161.2'282:801.81](477.43/44)

Інна Гороф'янюк

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ФОЛЬКЛОРНИМИ ТЕКСТАМИ ЯК ДЖЕРЕЛОМ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТНОГО МОВЛЕННЯ ПОДОЛЯН

Стаття репрезентує результати дослідження евристичного потенціалу мови фольклору для вивчення подільського діалекту на різних мовних рівнях. Окреслено три способи інтерпретації фольклору як джерела мовознавчих досліджень, зокрема діалектологічних, що усталилися в сучасній славістиці. Аналіз 21 різножанрового фольклорного тексту, записаного в с. Чечелівці Гайсинського району Вінницької області, засвідчив широкий спектр діалектних явищ, притаманних подільському говору на всіх мовних рівнях. Найбільше діалектних рис зафіксовано на морфологічному та лексичному мовних рівнях – 24 та 23 мовних факти відповідно, найменше – синтаксичних самобутніх рис подільського говору (три явища). Засвідчено, що пісенні тексти народної творчості ширше демонструють сучасні говіркові особливості мовлення подолян.

Ключові слова: діалектна мова, говірка подільський говір, мова фольклору, пісенний фольклор, прозовий фольклор.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Мова фольклору є одним із джерел творення та розвитку літературної мови. Фольклорні твори побутують в усному мовленні, поширюючись від одного виконавця до іншого і зазнаючи певних змін. Причинами цих змін/замін стає також говіркове мовлення, оскільки виконавці повністю залежні від особливостей своєї говірки. Водночас питання про фольклорну мову як джерело дослідження мови діалектної й сьогодні залишається дискусійним. До його розв'язання активно долучилися російські дослідники О. Богословська, П. Богатирьова, А. Євгенєва, І. Оссовецький, С. Праведніков, Б. Путілова, М. Толстой,

О. Хроленко та інші вчені, причетні до становлення і розвитку лінгвофольклористики як окремої галузі філології.

Мова фольклору стала предметом вивчення багатьох європейських славістів: Є. Бартмінського та Є. Сероцюка – у польській лінгвістиці; О. Зілинського – у чеській; П. Брозовича – у сербській; Х. Щробака – у болгарській; Л. Кузьмича, А. Малюка – у білоруській та ін. (докл. див.: [6]). Дослідники розглядали формульність фольклорних текстів, їх експресивно-виразові засоби, зв'язок із діалектами та літературною мовою. Натомість в україністиці ще й досі не сформовано окремої лінгвофольклористичної школи, не створено банку даних народнопоетичних текстів, не здійснюється системна робота над укладанням словників мови усної словесності, хоч українським науковцям також належить значна кількість праць у цій галузі: українська лінгвофольклористика має давні традиції, що їх започаткували І. Срезневський, П. Житецький, М. Костомаров, О. Потебня, М. Сумцов та ін. О. Курило у праці «Матеріали до української діалектології та фольклористики» [9] проаналізувала окремі діалектні особливості Поділля на базі польових записів усної народної творчості Вінниччини. Сьогодні маємо лише спроби осягнути фольклор як джерело мовознавчих досліджень, зокрема діалектологічних (праці Г. Аркушина, С. Єрмоленко, О. Курило, І. Матвіяса та ін.).

Мета нашої розвідки – простежити кореляцію мови фольклору і діалектної мови та засвідчити евристичний потенціал мови фольклору для вивчення подільського діалекту на базі різножанрових фольклорних текстів, записаних в одному населеному пункті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Територіальна неоднорідність мовних засобів усної народної творчості зацікавила фахівців ще на етапі зародження фольклористики. Уперше на неї звернули увагу збирачі російського фольклору ХІХ ст. Неминучість територіальної диференціації мови фольклору, як зауважує С. Праведніков, виводили з положення, що будь-який фольклорний твір виконують на тому чи іншому діалекті, який використовують співаки та мовці в повсякденному житті [12]. Академік М. Толстой, простежуючи зв'язок мови творів усної творчості з територією їх поширення, зазначав: «...Уся народна культура діалектна [...] всі її явища і форми функціонують у вигляді варіантів територіальних і діалектних з

різним ступенем відмінності. Це відображається лише у фольклорі, у якому реально побутують численні варіанти текстів» [13, с. 21].

Загалом на питання співвідношення мови фольклору та діалектної мови у славистиці сформувалися три погляди.

1. Мова фольклору – функціонально-стилістичний різновид діалекту. Цієї позиції дотримуються Л. Бараннікова, В. Виноградов, І. Матвіяс. Так, Л. Бараннікова вважає, що «в основі народнопоетичної мови лежить фонетична, граматична і лексична система того діалекту, у межах якого поширений цей народнопоетичний твір» [2, с. 165]. Стверджує і доводить, що говіркові особливості широко відображені у фольклорних творах, зокрема в текстах колядок і щедрівок, І. Матвіяс [10].

2. А. Веселовський, А. Десницька, С. Єрмоленко І. Оссовецький та ін. вважають, що в мові фольклору немає вузькодіалектних елементів. У дослідженні «Фольклор і літературна мова» С. Єрмоленко стверджує, що мова всіх типів фольклору великою мірою наддіалектна, розуміючи наддіалектність як інтегровальну одиницю, як витоки, що об'єднують носіїв усіх діалектів [8, с. 11–12].

3. Фольклор – функціонально-стилістичний різновид діалекту, генетично однорідний із діалектно-побутовим мовленням і відмінний від останнього своєю функційною та жанровою диференціацією. Ця відмінність сприяє появі в усно-поетичному мовленні окремих мовних елементів, властивих лише цьому різновиду мови, а також зміні валентності і дистрибуції елементів, характерних для всіх різновидів діалекту. Сумарно відмінності не великі й не дають змоги вважати мову фольклору явищем наддіалектним [14, с. 67]. Таку думку поділяють Г. Аркушин, О. Богословська, О. Блінова, О. Хроленко та ін.

Попри існування різних поглядів на евристичну цінність мови фольклору для пізнання діалектної мови, у русистиці спостерігаємо вже реальні результати наукової дискусії щодо діалектності/ наддіалектності мови фольклору: до складу джерел «Словаря русских народных говоров» унесено велику кількість творів фольклору [4, с. 19]. Оскільки робота над укладанням «Словника українських говорів» наразі триває, вважаємо, що сьогодні особливої актуальності набуває питання місця лексики усної народної творчості в загальноукраїнському діалектному словнику.

Задля верифікації вже напрацьованих теоретичних узагальнень з цієї проблеми ми поставили за мету перевірити доцільність

використання мови фольклорних творів як джерела для пізнання рис подільського діалекту, звернувши увагу на кореляцію між жанрами фольклору та діалектними рисами різних мовних рівнів.

Предметом наших студій слугували польові записи різножанрових текстів усної народної творчості, здійснені в селі Чечелівці Гайсинського району Вінницької області.

Отож аналіз 21 фольклорного тексту (15 пісень та шість замовлянь, легенд і переказів) дав нам змогу зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Фольклорні тексти засвідчили широкий спектр діалектних явищ, притаманних подільському говору на всіх мовних рівнях. Найбільше зафіксовано діалектних рис на морфологічному та лексичному мовних рівнях – 24 та 23 мовних факти відповідно. Найменше засвідчено синтаксичних самобутніх рис подільського говору (три явища). Окреслимо окремі з виявлених явищ.

2. Серед фонетичних діалектних рис, що найчастіше трапляються в зафіксованих фольклорних текстах, варто відзначити такі: 1) відсутність переходу зубних приголосних у шиплячі в дієслівних формах: *по кот у, до нос у*: **По кот'у йа в'і деречко ў до лину. Серце ко хає / в'і ночка не до нос'у//**; 2) явище субституції [ф] звукополюкою [хв]: **х ворма**: *У нас у сел'і ше б'іл'а р'ічки йе низи на та ка / шо во на у х ворм'і ма к'ітри розпо ложена*; 3) при чергуванні *д//дж* простежуємо кореляцію [дж] → [ж]: *ўйі жала*;

4) відсутність переходу [о], [е] в [і] в закритому складі у словах типу

воуз' му, доїшли, воїна; 5) ствердіння [р']: **ри л'а**:
Нале т'ілі / нале т'ілі жураў л'і /
Пос'і дали на р'і л'і /
Пос'і дали / нос'і дали на р'і л'і //
Ран':а ри л':а лучайа /
Ран':а р'і л':а / ран':а ри л':а лучайа //

3. Серед морфологічних діалектних явищ поширеним є відмінювання іменників м'якої та мішаної груп за зразком твердої групи: *но жом, зем л'оу*: **Но жом з'іл':а / но жом з'іл':а ко пала**.

Частотним є вживання дієслів у формах 3-ї особи теперішнього часу з кінцевим приголосним [т] замість [т']. **Дз вон'ат, на сунт, роз казуут**: *У ту за падину / з начит' / прик ласті вухо до зим л'і // і чути / шо там дз вонидз вон'ат п'ід зем л'ойу //*

Фіксуємо вживання дієприкметника із суфіксом *-ан*, як-от у словах *при не с'ано, пок лад'ано: Ої шчо ж бо це / та при не с'ано! Та на сто л'ї / та пок лад'ано //*.

Виявлено вживання форми особового займенника *вона* в знахідному відмінку *н у*: *на н'у ус'ї хлопц'ї згл'а далис'а, по дат' ручен'ку сти далис'а*.

У фольклорних текстах засвідчено архаїчну форму двоїни: *дв'ї ра дени'ї шоў кових*.

Засвідчено форми інфінітиву на *-т'*, уживані паралельно з формами на *-ти*: *ўз ат', шу кам', вмє рат', рос:та ват'*. Однак варто зауважити, що ця риса простежується лише у фольклорі і не спостерігається в говірковому мовленні мешканців села.

Припускаємо, це зумовлено римуванням:

Що не ве лит' м'ї батен'ко те бе б'їдну ўз'ат'!
То б'ї жи ж со б'ї ко заце ба гачку шу кам'!
– Ої шчо б то б'ї м'ї батен'ку так легко ўми рат' /
Ої йак ме н'ї з д'їучиноу нав'їк розста ват'!

Помічаємо форми дієслів типу *ходе носє*, які вживають паралельно з формами *ходить, носить, є ходе, виє ходе*: *Темна н'їчка Пет р'івочка / М'їс'ац' с ходе / А той І ван на вулиц'у не ви ходе //*.

Часто трапляється творення форм найвищого ступеня порівняння прикметників за допомогою частки *самий*: *сама перша, саме б'їл'ше: Сама перша вулиц'а / на йак'їй посе лилис'а / нази валас'а Се мен'їка //* *А ще саме б'їл'ше помн'у / йак мо йа мама / Мє ланка з валас'а / і це на Мє ланки маїже шчо року при ходили гос'т'ї / мама го товилис'а //*.

Засвідчують фольклорні тексти і хитання в категорії роду: *А ти при деш ко зачен ку / т руно буду вати //*. *Голкою шили / шоўком заши вали / і ра би Божого / ім йа / кроў замоў л'али //*.

4. На рівні синтаксису відзначено низьку частотність уживання діалектних явищ. Засвідчено цікавий випадок керування: *йому тел'їжка поло малас'*.

Широко відоме в південно-західних діалектах уживання речень зі складеним присудком, компонент якого виражений особовими формами дієслова *мати, не мати* [3, с. 167]:

Ў су боту д'їу чата / ў су боту /
Бо йа майу за І вана о хоту!
Ў не д'їл'у / ў не д'їл'у /
Бо йа майу на І вана на д'їу!

5. Помічаємо чимало лексичних діалектизмів, окремі з них проілюструємо реченнями: *Во да розмилас'а / кроу уї н'а лас'а. А йа соубі до роботи баї дуже. Ої / у чора із вечора пасла Меланка два качура. У же по мила і помас мила / у же по мила і поп ратала. Шчо ж це ти / си ночку / думаеш / н рот'ю* *ночі ко ничен'ка с'ід лайеш? Іїхау ко зак з України / мус'ю шапку з н'ати. Коли здибайемс'а / то будем гово рити. Ко тора* *о іучина чорні брови майе / то тайа о іучина чару вати з найе.* Спостережено, що лексичні фразеологізми частіше трапляються в пісенному фольклорі, ніж у прозовому.

6. У процесі експлікації діалектних особливостей у записаних фольклорних текстах виявлено також низку особливостей подільського говору, зафіксованих у працях С. Бевзенка [3, с. 216–218], П. Гриценка [5], І. Матвіяса [10, с. 67–73], але не засвідчених у фольклорних текстах, натомість часто вживаних у говірковому мовленні мешканців досліджуваного села. Зокрема, використання протетичних приголосних (*гомо тали, госо ка*), явище епентези (*м н'асо, здо роул'а*), метатези (*киер ниц'а*), нетипові /o/, /e/ (*метеур*), уживання прислівників відзайменникового походження (*тамо го, ондо го*).

7. Аналіз кореляції між жанрами фольклору та діалектними рисами різних мовних рівнів, виконаний квантитативним методом, уповноважує нас на висновки про різну частотність фіксації відомих говіркових особливостей подільського говору в текстах прозового та пісенного фольклору.

Зокрема, найбільшу відмінність помічаємо на лексичному рівні: у текстах пісенного фольклору виділено 16 діалектних фактів, натомість у прозових текстах – лише сім. На фонетичному рівні засвідчено середню відмінність у кількості говіркових рис: у пісенному фольклорі 10 фактів, у прозовому – лише чотири. Найменшу розбіжність маємо в царині морфології: ліричні тексти засвідчують 14 явищ, прозові – 10. Синтаксичні ж особливості діалектної мови спостерігаємо лише у текстах пісенного фольклору (три факти).

8. Підкреслимо, що наші результати не збігаються із висновками попередніх дослідників. С. Єрмоленко стверджує, що «мова фольклору характеризується ознакою наддіалектності, що наближає її до літературної мови. Причому виявлено різний ступінь наддіалектності: найбільш виразний у народних піснях, менше – в казках, найменше – в оповідних жанрах» [7, с. 324]. У розвідці

Г. Аркушина «Мова фольклору і говіркове мовлення» [1] засвідчено, що прозові жанри народної творчості, які за природою оповідні, ширше демонструють говіркові особливості мовлення. Проте аналіз використаної в роботі джерельної бази продемонстрував вищу частотність вживання діалектних мовних фактів у пісенному фольклорі. Припускаємо, що причину такої невідповідності варто шукати в динаміці діалектної системи. Сучасна українська діалектна мова зазнає інтенсивного впливу літературного стандарту, носіїв автентичних українських говірок стає з кожним днем менше. У результаті спостерігаємо, що римовані пісенні тексти сьогодні виявляються більш закритими для змін сучасним мовцем, над яким тяжіє вплив літературної мови, освіти, телебачення, а тому саме поетичні тексти «консервують» архаїчні діалектні особливості, які трапляються, на жаль, усе рідше у прозових зразках усної народної творчості.

Перспективи подальшого дослідження. Виконане дослідження не претендує на вичерпність, адже проблема діалектологічного аналізу мови фольклору була і залишається актуальною, крім того, наші висновки ґрунтуються на аналізі фольклорних текстів лише одного населеного пункту. Переконані, що розширення предмету дослідження, залучення до аналізу фольклорних текстів ширшого ареалу та різних часових зрізів поглибить висновки щодо особливостей подільського говору, з одного боку, а з другого – посилить теоретичні узагальнення про фольклор як надійне джерело діалектологічних студій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Мова фольклору і говіркове мовлення / Григорій Аркушин // Матеріали міжнар. наук. конф. в рамках VI Міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня» / за ред. проф. Г. Аркушина. – Луцьк : ВМА «Терен», 2010. – С. 206-214.
2. Баранникова Л. И. К вопросу о функционально-стилевых различиях в диалектной речи / Л. И. Баранникова // Вопросы стилистики. – Саратов, 1965. – Вып. 2. – С. 145-167.
3. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.
4. Блинова О. И. Введение в современную региональную лексикологию / О. И. Блинова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1973. – 258 с.
5. Гриценко П. Ю. Основні риси подільського говору / П. Ю. Гриценко // Поділля : іс.-етногр. дослідж. – К. : Доля, 1994. – С. 74-81.

6. Данилюк Н. Лінгвофольклористичні студії у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть / Ніна Данилюк // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 3. – С. 4-8.
7. Єрмоленко С. Я. Мова фольклору / С. Я. Єрмоленко // Українська мова : енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 324-325.
8. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 245 с.
9. Курило О. Матеріяли до української діалектології та фольклористики / Олена Курило. – К. : Всеукр. акад. наук, 1928. – 135 с.
10. Матвіяс І. Мова українських колядок і щедрівок / Іван Матвіяс // Культура слова. – 2012. – Вип. 75. – С. 148-155.
11. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1990. – 168 с.
12. Праведников С. П. Формирование фольклорных диалектов [Электронный ресурс] / С. П. Праведников // Ученые записки Курск. гос. ун-та. Серия : Филол. науки. – Курск, 2009. – № 2 (10). – Режим доступа : <http://www.scientific-notes.ru>.
13. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.
14. Хроленко А. Т. Наддиалектен ли язык русского фольклора? / А. Т. Хроленко // Фольклор в современном мире: аспекты и пути исследования. – М. : [Б. в.], 1991. – С. 59–69.

Горофянюк Инна. Из наблюдений над фольклорными текстами как источнике изучения диалектной речи жителей подолья. В статье представлены результаты исследования эвристического потенциала языка фольклора для изучения подольского говора на разных языковых уровнях. Представлены три способа интерпретации фольклора как источника лингвистических диалектологических исследований, которые сформировались в современной славистике. Анализ 21 фольклорного текста разных жанров, записанных в с. Чечеливка Гайсинского района Винницкой области, продемонстрировал широкий спектр диалектных явлений, характерных для подольского диалекта, на всех языковых уровнях. Наибольшее количество диалектных особенностей зафиксировано на морфологическом и лексическом языковых уровнях – 24 и 23 соответственно, наименьшее число – синтаксических особенностей подольского диалекта (три явления). Доказано, что песенные тексты народного творчества шире демонстрируют современные диалектные особенности речи подолян.

Ключевые слова: диалектный язык, частная диалектная система, подольский говор, язык фольклора, песенный фольклор, эпический фольклор.

Horofyanyuk Inna. From Studies of the Language of Folklore Texts As a Source of Studying of Podillia Dialects. The article deals with the research of

heuristic potential of the folklore language for studying of Podillia dialects at all language levels. Three ways of interpretation of folklore as a source of linguistic dialect studying in modern Slavonic philology have been outlined. Analysis of 21 folklore texts of different types fixed in a village Chechelivka of Haisyn region in Vinnytsia region has shown that folklore texts demonstrate many dialect features of contemporary Podillia dialects at all language levels. The largest number of Podillia dialect features has been fixed at morphological and lexicological levels – 24 and 23 correspondingly, the smallest number – 3 syntactical features of Podillia dialect. It has been shown, that folklore songs demonstrate more dialect features of contemporary Podillia dialects.

Key words: dialect language, dialect, Podillia dialects, language of folklore, folklore songs, folklore prose.

УДК 811.161.2'373'374

Наталя Дзюбишина-Мельник

СТАТУС У СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ СЛІВ З РЕМАРКОЮ «ДІАЛЕКТНЕ»

*Присвячено світлій пам'яті
моєї університетської вчительки
Тетяни Молодід*

Автор досліджує процеси проникнення слів з тереново обмежувальними ремарками у тлумачних словниках до орфографічних, кодифікаційне призначення яких надає цим словам літературно-нормативного статусу. Простежено динаміку у маркуванні актуалізованої лексики. Виявлено новоактуалізовану лексику – слова, що давніше не були залучені до нормативних словників. Проаналізовано зміни у змісті термінів-ремарок.

Ключові слова: тереново обмежувальні ремарки, кодифікація лексики, статус слова в літературній мові, актуалізована та новоактуалізована лексика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. За сучасних умов шаленого допливу в мову чужих слів та їхніх елементів, переважно англіцизмів, але й з традиційного джерела – російського, не може не привернути уваги проблема бодай деякого зрівноваження цього процесу допливом слів із глибин рідної мови. Внаслідок відомих суспільно-політичних подій